

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند بجهان و اعتماد بر این که عالم محضر خداست و بخواره نغمه بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه‌ایست جایگاه دانشگاه و استلای فرهنگ و تمدن بشری، نادانشیمنان و اصحاب بیات علمی و احادیثی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد می‌گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تعالی کنیم:

- ۱- اصل برانست: التزام بر برانست جویی از حرکت ز قلم غیر حرفه‌ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به سلبه‌های غیر علمی می‌آیند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تمهید به اجتناب از حرکت جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تمهید به رواج دانش و امانت به نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشیمنان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تمهید به رعایت حریم‌ها و حرمت‌ها در انجام تحقیقات در رعایت جانب تقدیر و خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) سایر مساجیان حق.
- ۶- اصل رازداری: تمهید به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمان، دانشکده و کلیه افراد نهادی مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل باکیست‌مادی و ممنوعی: تمهید به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.
- ۹- اصل منع علمی: تمهید به رعایت مصالح علمی و در نظر داشتن بهر شرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه باستان شناسی و تاریخ

(M.A) پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

گرایش: باستان شناسی دوران تاریخی

عنوان:

بررسی و مطالعه‌ی تزئینات معماری دوره‌ی اشکانی

استاد راهنما:

دکتر رضا مهر آفرین

استاد مشاور:

دکتر لیلی نیاکان

پژوهشگر:

مهسا زارعی

زمستان ۱۳۹۱

تقدیم به

مادرم که پشتوانه ایست برای همه زندگیم

و

پدرم

که در همه محظات زندگی دگر می من است

و کسی که الفبای این هنر را به من آموخت.

تقدیر و شکر

سایش می‌کنم خدای بزرگ را که توان اندیشیدن را به من ارزانی بخشید.

سرزینم را نیک می‌ستایم... که پیشینه علم فرسنگی اش، همواره باعث فخر و مباها تم شده و چشم هر یکانه ای را به خود خیره می‌کند.

سرزینی که در بزرگی به تمامی دنیای کهن بوده و اکنون که هزاره ها از آن می‌گذرد، باز می‌بالم به هر آنچه خاک کنش می‌بخشد.

در مقام پاسکزاری بر خود لازم می‌دانم از استادان و دوستانم که در شمر رسیدن این کار پژوهشی سهم بوده اند شکر نمایم.

در ابتدا از استاد راهنمای خود آقای دکتر رضامهر آفرین که چگونه اندیشیدن را به من آموخت و از بخشش هر آنچه که می‌دانستند، بیچ کوتاهی

نگردند و ربهری این مسیر دشوار را بر عهده داشتند، کمال شکر را دارند، چرا که هر راهی که می‌پیمایم تا رسیدن به مقصد موعود نیازمند چراغی

است که تاریکی راه را بایالید و ماراد مسیر درست را، نمونه باشد.

از استاد مشاور سرکار خانم لیلی نیکان که مراد سوزان یاری نمودند و نگارنده را مهربون محبت بی‌دیغ خود قرار دادند، صمیمانه شکر و قدردانی می

نمایم.

و همچنین دوستان مهربانم که به یاری من شتافتند، لگی حتی در حد یک خط یا معرفی شخصیتی آگاه.

که در اینجا جا دارد از آنها شکر کنم، چرا که صحبت‌های آنها راه جدیدی برای رسیدن من به جوابهای بهتر و پیشبرد تحقیق بر روی من باز کرد.

خداوند را بابت نعمت همراهی شما سپاس می‌گویم. شاید سپاسی هر چند کوچک برای زحمات بی‌کران و بی‌بدیل شما باشد.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب مهسا زارعی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۹۲۵۹۴۲۰۰ در رشته باستان شناسی که در تاریخ ۹۱/۱۱/۲۹ از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی و مطالعه تزئینات معماری دوره اشکانی با کسب نمره ۱۹/۵ و درجه

عالی دفاع نموده ام .

بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط این جانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و..) استفاده نموده ام. مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر، یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم .
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: مهسا زارعی
امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۱/۱۱/۲۹

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم مهسا زارعی از پایان نامه خود دفاع نموده و با

نمره ۱۹،۵ به حروف نوزده و پنجم با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

مهسا زارعی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	فصل اول: کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱ تعریف مساله و بیان پرسش‌های تحقیق.....
۳	۲-۱ اهمیت و ضرورت انجام تحقیق.....
۴	۳-۱ فرضیه‌های تحقیق.....
۴	۴-۱ اهداف تحقیق.....
۴	۵-۱ روش انجام تحقیق (متدولوژی).....
۵	۶-۱ روش و ابزار گردآوری اطلاعات.....
۶	۷-۱ مسایل و مشکلات طرح.....
	فصل دوم: جستاری در تاریخ و هنر دوره اشکانی
۸	۱-۲ علل و چگونگی تاسیس سلسله اشکانی.....
۱۱	۲-۲ سالشمار شاهان اشکانی و مهم‌ترین اقدامات هر یک.....
۱۶	۳-۲ سرانجام سلسله اشکانی.....
۱۷	۴-۲ وسعت حکومت اشکانی.....
۱۸	۵-۲ هنر اشکانی.....
۲۱	۱-۵-۲ نقش برجسته.....
۲۲	۲-۵-۲ گچ بری.....
۲۳	۳-۵-۲ نقاشی.....
۲۵	۴-۵-۲ فلز کاری.....
۲۶	۵-۵-۲ سکه شناسی.....
۲۷	۶-۵-۲ مهر.....
۲۸	۷-۵-۲ سفال.....

فصل سوم: آشنایی با محوطه‌های مهم دوره اشکانی

- ۳۱ ..... ۱-۳ محوطه‌های داخل ایران
- ۳۱ ..... ۱-۱-۳ کوه خواجه
- ۳۵ ..... ۲-۱-۳ خورمه
- ۳۶ ..... ۳-۱-۳ کنگاور
- ۳۸ ..... ۴-۱-۳ معبد لائودیسه
- ۳۹ ..... ۲-۳ محوطه‌های خارج از ایران
- ۳۹ ..... ۱-۲-۳ پارتونیس
- ۴۱ ..... ۲-۲-۳ آی خانم
- ۴۳ ..... ۳-۲-۳ تاکسیلا
- ۴۵ ..... ۴-۲-۳ آشور
- ۴۶ ..... ۵-۲-۳ هاترا
- ۴۹ ..... ۶-۲-۳ دورا اوروپوس
- ۵۲ ..... ۷-۲-۳ پالمیر
- ۵۴ ..... ۸-۲-۳ نمرودداغ (پترا)

فصل چهارم: مفهوم و کارکرد تزیینات در معماری

- ۵۷ ..... ۱-۴ زیباشناختی معماری اشکانی
- ۵۹ ..... ۲-۴ ریشه تزیینات معماری دوره اشکانی
- ۶۱ ..... ۳-۴ نمادها و نشانه‌ها در معماری اشکانی
- ۶۵ ..... ۴-۴ اهمیت نقش‌مایه‌های تزیینی در هنر معماری اشکانی
- ۶۷ ..... ۵-۴ شکل و فرم بناهای اشکانی
- ۶۸ ..... ۶-۴ مصالح بناهای اشکانی
- ۶۹ ..... ۷-۴ انواع تزیینات در معماری این دوره
- ۷۰ ..... ۱-۷-۴ تزیینات خارجی بنا
- ۷۰ ..... ۲-۷-۴ تزیینات داخلی بنا

فصل پنجم: تزیینات خارجی بناهای اشکانی

- ۱-۵ استخوان بندی بنا ۷۲
- ۲-۵ رواق (Porch)، کنج‌ها، پستوها ۷۴
- ۳-۵ طاق و قوس (انواع طاق و گذرگاه طاقدار) ۷۵
- ۴-۵ طاقنما ۸۱
- ۵-۵ صورت نگاره (سردیس) ۸۳
- ۶-۵ فریز ۸۸
- ۷-۵ ستون ۸۹
- ۸-۵ نیم ستون ۱۰۱

فصل ششم: تزیینات داخلی بناهای اشکانی

- ۱-۶ فرسک (رنگ و نقاشی) ۱۰۴
- ۲-۶ گچ‌بری ۱۱۷
- ۳-۶ تاق، تاقچه و رف ۱۲۹
- ۴-۶ سکو ۱۳۲
- ۵-۶ نقش برجسته گلین ۱۳۲
- ۶-۶ کاشی کاری ۱۳۳

فصل هفتم: جمع بندی و تحلیل داده‌ها

- جمع بندی و تحلیل داده‌ها ۱۳۶
- منابع و مأخذ ۱۴۲

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۱۱	تصویر ۱-۲، نقشه قلمرو پارت .....
۳۲	تصویر ۱-۳، نمایی از کوه خواجه .....
۳۴	تصویر ۲-۳، پلان کوه خواجه .....
۴۴	تصویر ۳-۳، ستون‌های ایونی پرستشگاه سلوکی - پارتی خورده .....
۴۵	تصویر ۳-۴، پلان معبد چندپال تاکسیلا .....
۴۷	تصویر ۳-۵، پلان کاخ پارتی آشور .....
۵۰	تصویر ۳-۶، نقشه‌ی شهر الحضر .....
۵۳	تصویر ۳-۷، نقشه‌ی شهر دورا اروپوس .....
۵۵	تصویر ۳-۸، محوطه‌های باستانی پالمیر .....
۶۳	تصویر ۴-۱، پیکره‌ای از ناهید متعلق به دوره‌ی اشکانی، در طاقنمای الحضر، موزه برلین .....
۶۳	.....
۶۵	تصویر ۴-۲، سنگ نگاره‌ی مربوط به آناهیتا .....
۷۵	تصویر ۵-۱، رواق‌های پیرامون حیاط کاخ کوه خواجه .....
۷۷	تصویر ۵-۲، طرح بازسازی شده طاق از کوه خواجه .....
۷۷	تصویر ۵-۳، کوه خواجه، طاق و قوس .....
۷۸	تصویر ۵-۴، شکل بازسازی شده طاق و طاقنمای کاخ اشکانی آشور .....
۸۰	تصویر ۵-۵، الحضر، نمای جلویی معبد شحیرو .....
۸۱	تصویر ۵-۶، کوه خواجه، طاقنما .....
۸۲	تصویر ۵-۷، الحضر، کاخ اصلی، طرح بازسازی شده‌ی دروازه‌ی ورودی طاق و طاقنما .....
۸۲	.....
۸۳	تصویر ۵-۸، هاترا، ایوان جنوبی .....
۸۵	تصویر ۵-۹، چهره‌ی مدوسا، سنگ آهک، معبد کبیر در هاترا .....

- تصویر ۵-۱۰. هترا ۸۶
- تصویر ۵-۱۱. سردیس‌های ایوان جنوبی کاخ هاترا ۸۷
- تصویر ۵-۱۲. سردیس، نمروداغ ۸۸
- تصویر ۵-۱۳. سردیس آنتیوخوس (سمت چپ)، نمروداغ ۸۸
- تصویر و طرح ۵-۱۴. متوپ و تریگلیف کاخ نسا ۸۹
- تصویر ۵-۱۵. بازسازی کاخ پارتی که در داخل دژ ساخته شده بود ۹۰
- تصویر ۵-۱۶. نسا، نمای پرستشگاه با ستون‌های ایونیاپی ۹۱
- تصویر ۵-۱۷. یکی از سرستون‌های نوع کورنتی آی‌خانوم ۹۲
- تصویر ۵-۱۸. دیوار ستوندار غربی معبد آناهیتا. چهار ستون و دو پایه ستون ۹۳
- تصویر ۵-۱۹. کنگاور، یک ستون کامل (پایه ستون، قلمه ستون و سرستون) ۹۵
- تصویر ۵-۲۰. ستون‌های خورهه ۹۶
- تصویر ۵-۲۱. سرستون حلزونی شکل خورهه ۹۷
- تصویر ۵-۲۲. طرح ستون‌ها و جرزه‌های خورهه بوسیله‌ی هرتسفلد ۹۹
- تصویر ۵-۲۳. ایوان شمالی معبد کبیر. بعضی از ستون‌های معبد در مقابل آن دیده می‌شود ۹۹
- تصویر ۵-۲۴. آشور، سده‌ی اول میلادی، ردیف ستون‌های دور حیاط در کاخ پارتی ۱۰۰
- تصویر ۵-۲۵. نیم‌ستون‌های تزینی در کاخ کوه خواجه سیستان ۱۰۱
- تصویر ۵-۲۶. هاترا، نیم‌ستون‌های تزینی ۱۰۲
- تصاویر ۶-۱ و ۶-۲. گالری نقاشی، نقش‌های گیاهی اطراف قاب‌های تصاویر ۱۰۶
- تصویر ۶-۳. نقش سه ایزد ۱۰۸
- تصویر ۶-۴ ..... ۱۰۸
- تصویر ۶-۵ ..... ۱۰۹
- تصویر ۶-۶. دیوارنگاره‌ی شاه و ملکه ۱۱۰
- تصویر ۶-۷. دورا، فرسک کونون ۱۱۱

- تصویر ۶-۸. دورا، نقاشی دیواری بر روی طاق نیایشگاه مهر، تصویر میترا..... ۱۱۲
- تصویر ۶-۹. خانه‌ای در دوراوپوس، سواره نظام پارتی در حال تاخت..... ۱۱۳
- تصویر ۶-۱۰. دورا، نقاشی کشتی بر روی دیوار خانه شخصی..... ۱۱۴
- تصویر ۶-۱۱. میترا در نخجیرگاه، دوراوپوس..... ۱۱۵
- تصویر ۶-۱۲. نقاشی دیواری از شوش..... ۱۱۷
- تصویر ۶-۱۳. نقوش انسانی در گچبری‌های قلعه یزدگرد..... ۱۲۰
- تصویر ۶-۱۴. قلعه یزدگرد، نقوش حیوانی در کنار نقوش اسطوره‌ای..... ۱۲۱
- تصویر ۶-۱۵. نقش بازسازی شده شیر از تزئینات دیوار قلعه یزدگرد..... ۱۲۱
- تصویر ۶-۱۶. نقوش گیاهی در گچبری‌های قلعه یزدگرد..... ۱۲۲
- تصویر ۶-۱۷. طرحی از نقوش کنگره دار در گچبری‌های قلعه یزدگرد..... ۱۲۲
- تصویر ۶-۱۸. گچبری کوه خواجه کشف شده توسط اشتاین..... ۱۲۴
- تصویر ۶-۱۹. نقوش گچبری کشف شده توسط هرتسفلد..... ۱۲۵
- تصویر ۶-۲۰. آشور، نقوش گچبری با مضامین گیاهی..... ۱۲۶
- تصویر ۶-۲۱. آشور، کاخ اشکانی، راهروها و طاق‌های آراسته با گچبری‌ها..... ۱۲۷
- تصویر ۶-۲۲. آشور، کاخ اشکانی، بازسازی نقشمایه‌های هندسی..... ۱۲۷
- تصویر ۶-۲۳. طرحی بازسازی شده از تالار کاخ نسا، طاقچه..... ۱۳۰
- تصویر ۶-۲۴. کوه خواجه، طاقچه‌ها..... ۱۳۱
- تصویر ۶-۲۵. قلعه یزدگرد، طاقچه‌های تزئینی..... ۱۳۱
- تصویر ۶-۲۶. نقش برجسته‌ی گلین اسب سوار..... ۱۳۳
- تصویر ۶-۲۷. هاترا، معبد مرن، کاشیکاری..... ۱۳۴

چکیده

حکومت اشکانی (۲۲۵ ق.م تا ۲۲۶ م) از مدت دارترین سلسله‌های پادشاهی دوران تاریخی ایران است که با توجه به کاوش‌های اندک باستان‌شناسانه، دارای محوطه‌های قابل توجهی در داخل مرزهای کنونی ایران و خارج از آن است. اشکانیان که پس از هشتاد سال فرمانروایی یونانیان بر امپراتوری پهناور هخامنشی، بار دیگر آن را به ایرانیان بازگرداندند؛ توانستند علی‌رغم نفوذ فرهنگی این قوم بیگانه، عناصر ملی - ایرانی را احیاء و یا جنبه‌های جدیدی از آن را تقدیم تاریخ هنر و معماری بکنند. از این دوره، آثاری معماری و هنری قابل توجهی بدست آمده که در نوع خود بی‌نظیر است. این آثار علاوه بر آن که به عنوان شیوه‌ی پارسی در تاریخ معماری معروفند، الگویی جهت ساخت و سازهای ادوار بعد، خصوصاً دوره‌ی ساسانی گردیدند.

هر یک از بناهای مهم و شناخته شده‌ی دوره اشکانی چه در مرزهای داخلی ایران و چه خارج از آن دارای تزیینات زیبایی هستند که شناخت آنها می‌تواند باستان‌شناسان، معماران و مورخین تاریخ هنر را در بازسازی اوضاع فرهنگی - عقیدتی جامعه پارسی، دستاوردها و نوآوری‌های آنها در زمینه‌ی معماری، اصول و تزیینات وابسته بدانها یاری کند. شناخت برهم‌کنش‌های فرهنگی اشکانیان و یونانیان از دیگر اهداف این پژوهش است که می‌تواند میزان تاثیرگذاری فرهنگ هلنی را بر جامعه‌ی آن روزگار ایرانی آشکار سازد.

تحقیق حاضر که بر اساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی و بر اساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات تاریخی است تلاش نموده تا با استفاده از منابع مکتوب و داده‌های باستانی (مواد فرهنگی) به اهداف و فرضیات مطرح در این پژوهش تحقق بخشد. بر این اساس، هنر و معماری دوره اشکانی را می‌توان به سه دوره تقسیم نمود. در دوره اول، میزان نفوذ عناصر معماری و تزیینات وابسته به آن از یونانیان بسیار زیاد است. در دوره دوم، این میزان کاهش یافته و سهم ایرانیان با یونانیان برابر می‌گردد. در دوره سوم نفوذ یونانیان قطع و یک هنر کاملاً ایرانی متولد می‌گردد.

مطالعه‌ی بناهای اشکانیان نشان داد که تزیینات ساختمانی این دوره به دو گروه: تزیینات داخلی و تزیینات خارجی قابل تقسیم است. از تزیینات خارجی می‌توان به رواق (Porch)، کنج‌ها/ پستوها، طاق و قوس، طاقنما، صورت نگاره (سردیس)، فریز، ستون، نیم‌ستون و از تزیینات داخلی به فرسک (رنگ و نقاشی)، گچ‌بری، تاق، تاقچه و رف، نقوش برجسته گلین و کاشی‌کاری اشاره کرد.

واژگان کلیدی: اشکانیان، یونان، معماری، تزیینات معماری، آثار باستانی

مقدمه

درباره‌ی پارتیان که پانصد سال از تاریخ ایران را به خود اختصاص داده‌اند، اطلاعات چندانی در دست نیست؛ اما آنچه که بسیار روشن به نظر می‌رسد آن است که اشکانیان از شرق ایران طلوع کردند و در یکی از سخت‌ترین شرایط تاریخی این سرزمین دولت سلوکی را که جانشین امپراتوری هخامنشی شده بود، برانداختند و اساس دولتی را بنیاد نهادند که تا زمان برآمدن ساسانیان همچنان پایدار و پابرجا بود.

بعد از حمله‌ی اسکندر، یونانیان سعی داشتند به نحوی سلیقه و فرهنگ خود را بر ایرانیان تحمیل کنند؛ اما در عمل می‌بینیم که این امر به صورت دلخواه آنان انجام نگرفت. ایرانیان بواسطه‌ی داشتن یک فرهنگ غنی چون هخامنشی و دین زرتشت نیازی به جذب کامل فرهنگ بیگانگان نداشتند. اما با این حال عوامل برتر هنر یونانی را گرفتند و در هنر خود درآمیختند و به شکلی نو درآوردند. از این رو شایسته است آن را هنر پارتی بنامیم که خود مقدمه‌ایست برای بوجود آمدن هنر ساسانی و هنر عظیم دوره‌ی اسلامی.

نخستین دهه‌های استقرار پارتیان در کنار اقوام یونانی و در رویارویی شدید با فرهنگ این قوم بیگانه گذشت. لیکن تاریخ نشان داد که ایستایی اشکانیان به مراتب قوی‌تر و جدی‌تر از تلاش اشغالگران یونانی برای براندازی آنها و هلنی کردن دنیای شرق آن روزگار است. اساساً در ادوار مختلف، هر قوم بیگانه‌ای که به ایران رخنه نموده، پس از مدتی در آن جذب و به شکل یک عنصر ایرانی درآمده است.

به دلیل وسعت منطقه تحت نفوذ حکومت پارتیان و آمیختگی ملیت‌های مختلف در آن، نمی‌توان تصور یک هنر یکپارچه را در این قلمرو داشت و باید هر بخش را جداگانه و در ارتباط با عوامل تأثیرگذار بر آن مطالعه کرد. شاید دلیل این امر نوع سیستم حکومتی پارتیان باشد که بر مبنای ملوک‌الطوایفی شکل گرفته بود و مناطق مختلف از حکومت مرکزی دستور نمی‌گرفتند. هنر دوره‌ی پارتی تا حدودی دارای مشکلات مطالعاتی است؛ چراکه بسیاری از محوطه‌های حفاری شده هنوز

بطور قطع پارتی معرفی نشده‌اند و یا محوطه‌هایی که دارای آثار پارتی می‌باشند، گزارش کاملی از آنها ارائه نشده است (مانند شوش، هگمتانه و...).

بناهای دوره‌ی پارت در تمام گستره‌ی ایران آن روز که بقایای برخی از آنها اکنون در دست است؛ دارای تزیینات متعددی چون گچبری، نقاشی، حجاری و... بوده است. متأسفانه در حال حاضر بسیاری از این آثار به دلیل آسیب‌دیدگی در برابر عوامل جوی و انسانی نابود شده و تعداد محدودی از آنها برای مطالعه باقی مانده است.

بناها و تاسیسات ادوار مختلف تاریخی ایران، اگرچه از نظر سبک و شیوه‌ی ساخت با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند و از مواد و مصالح متفاوتی ساخته شده‌اند، اما در داشتن عناصر تزئینی (صرف نظر از اشکال آن) وجوه مشترک چشمگیری دارند. تزیینات ساختمانی با اهداف متعددی در هر دوره صورت گرفته است. گاهی از این تزیینات جهت القای عظمت و بزرگی صاحب و بانی بنا که ایجاد شگفتی در بیننده بکند استفاده می‌شد و زمانی برای ایجاد حالات روحانی و القای حس معنوی و مذهبی در افراد خلق می‌گردید. این تزیینات در اشکال مختلف مانند حجاری، گچبری، نقاشی، کاشی‌کاری، و ... با نقشمایه‌ها و مضامین هندسی، گیاهی، حیوانی و انسانی هر بیننده‌ای را به عالم ماوراء ارتباط می‌داد و شوق هستی و طراوت زندگی و حس کنجکاو را در آنان برمی‌انگیخت.

بطور کلی مسأله تزیین و بحث درباره‌ی چرایی آن مشکل می‌نماید، چراکه نوع دید، آرمان‌ها و ایده‌آل‌ها و مسائل معنوی در هر دوره بر روی آثار تزیینی تأثیر گذار بوده است. مکاشفه‌ی این عوامل برای ما که از نظر زمانی با آنها فاصله‌ی زیادی داریم و از سوی دیگر منابع این دوره بسیار اندک است، کاری بس دشوار است. یادآوری این نکته نیز لازم است که نوع تزیین بر اساس کاربرد آنها متفاوت بوده است. از سوی دیگر نوع تزیین یک کاخ، معبد یا محل اجتماع عمومی نیز با یکدیگر متفاوت بوده است. البته در مورد تزیینات معماری پارت باید این موضوع را نیز عنوان نمود که به دلیل نزدیکی سبک معماری دو دوره‌ی پارت و ساسانی به یکدیگر، تفکیک آنها از هم اندکی دشوار است و این موضوع نیاز به مطالعه‌ی دقیق دارد. تزیین یک بنا به دلیل آسیب‌دیدگی و ایجاد

صدمه در آن ممکن است در ادوار مختلف زمانی به کرات مورد بازسازی و یا دوباره‌سازی قرار گرفته باشد. امری که گاهنگاری یک بنا را دچار خدشه می‌کند.

پارتیان با تدبیر و اندیشه کشور پهناور خود را اداره می‌نمودند و از آنچه که برای رسیدن به این هدف لازم بود، دریغ نمی‌کردند. آنان پس از چیرگی بر سرتاسر ایران زمین، فرمانروایان خود را شاهنشاه نامیدند. دوره‌ی اشکانیان که ۴۷۰ سال دوام پیدا کرد، به سه بخش قابل تقسیم است. آنان در دوران نخست به تحکیم مبانی دولت خود پرداختند و سلوکیان را از این سرزمین بیرون راندند. در دوره‌ی دوم با پیروزی در مقابل رومیان و قبایل شرقی (سکاها) دولت عظیمی را بوجود آوردند که یکی از دو امپراطوری بزرگ آن زمان را تشکیل می‌داد (این قسمت از سلطنت مهرداد دوم تا آخر سلطنت بلاش است). بخش سوم شامل دوره‌ایست که دولت اشکانی رو به انحطاط می‌رود.

این پایان نامه در هفت فصل تنظیم شده است. در فصل اول به کلیات پرداخته شده که شامل بیان مساله، اهداف، فرضیات، روش مطالعه، گردآوری داده‌ها و تحلیل آنهاست. فصل دوم جستاری در تاریخ و هنر دوره‌ی اشکانی است که به گونه‌ای مختصر به تاریخ و محدوده‌ی حکومتی این سلسله و سرانجام به هنرهای رایج آن اشاره می‌کند. آشنایی با محوطه‌های مهم دوره اشکانی، مانند محوطه‌هایی که امروزه در داخل مرزهای کنونی ایران واقع شده‌اند (کوه خواجه، کنگاور و...) و همچنین محوطه‌هایی که از نظر سیاسی در مرزهای کنونی ایران قرار ندارند (مانند نسا، هاترا و...) مبحث فصل سوم این پایان‌نامه را تشکیل می‌دهد.

در فصل چهارم به تزیینات معماری اشاره شده و در آن به بررسی ریشه‌ی تزیینات، نمادها و نشانه‌ها در معماری پارتی، اهمیت نقشمایه‌های بکار رفته و انواع مصالح در بناها پرداخته شده است. در این فصل تزیینات معماری به دو بخش تقسیم شده است. تزییناتی که آرایش نمای بیرونی ساختمان را پوشش می‌دادند و شامل ستون‌ها، طاق و قوس‌ها، صورتک‌ها و... و دسته‌ای از تزیینات که در زیباسازی داخلی بنا بکار می‌رفتند و شامل گچبری‌ها، طاقچه‌ها و غیره می‌شوند. در فصل پنجم در مورد نمای خارجی بناهای اشکانی بحث شده است. این فصل به چند بخش تقسیم گردیده از جمله: استخوان‌بندی بنا، رواق، طاق و قوس، طاق‌نما، صورت‌نگاره، فریز، ستون و نیم ستون.

در فصل ششم نقشمایه‌های تزیینات معماری که فضای داخلی بنا را در بر گرفته‌اند، عنوان شده است. تزیینات این بخش شامل گچبری، حجاری، تزیینات گلین، نقاشی دیواری و... می‌باشد که در محوطه‌های مختلف مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته‌اند. فصل هفتم که آخرین فصل پایان‌نامه را تشکیل می‌دهد، جمع‌بندی و تحلیل داده‌هاست. در این فصل پس از جمع‌بندی، فرضیات ارائه شده در فصل اول با استناد به ادله و شواهد باستان‌شناختی حل گردیده‌اند.

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

۱-۱ تعریف مساله و بیان پرسش‌های تحقیق:

اسکندر مقدونی و جانشینان او (سلوکیان) پس از تصرف امپراتوری هخامنشی سعی در تغییر فرهنگ ایرانیان (هلنیزه کردن ایرانیان) داشتند. از این رو بسیاری از عناصر فرهنگی این سرزمین تا حدودی تحت تاثیر فرامین حکام سلوکی و یا نفوذ اقوام تازه‌وارد یونانی قرار گرفت. این نفوذ را می‌توان به گونه‌ای آشکار در معماری و هنر این دوره و پس از آن مشاهده نمود.

اشکانیان که از حدود ۲۵۰ قبل از میلاد تا ۲۲۴ میلادی بر سرزمین ایران حکم راندند، یکی از طوایف شرقی ایران بودند که با بیرون راندن بیگانگان، مجدداً ایدئولوژی، فرهنگ و تمدن ایرانی را بر این سرزمین حاکم نمودند. گرچه محدوده و پهنه جغرافیایی حکومت اشکانی به مرزهای دولت هخامنشی نمی‌رسید، اما با افت و خیزهایی مرزهای سیاسی و نفوذ فرهنگی آنان از غرب تا رود فرات و از مشرق به هند و آسیای میانه می‌رسید. پارتیان در این محدوده جغرافیایی مبادرت به ساخت شهرها و دژهای متعددی نمودند که برخی از بناها و تزیینات آنها ریشه در عناصر معماری و هنر بومی و ایرانی و برخی دیگر تحت تاثیر و نفوذ عناصر یونانی - رومی قرار دارد.

اشکانیان به منظور استحکام بخشی و شکوه معماری بناهای خود از تزیینات زیبا و متنوعی بهره بردند که برخی از آنها علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناسی دارای عملکرد و کاربری خاصی نیز می‌باشند.